

RISTO HEISKALA

SOTA, POLITIIKKA, TALOUS, IDEOLOGIA

MICHAEL MANNIN VALTALÄHDEANALYYSIN KÄSITTEET

Englannista on 1980-luvulta lähtien alkanut ilmestyä kunnianhimoisia ja kattavia yhteiskuntateoreettisia analyyseja, joiden laaja-alaisuus purkaa totunnaista käsitystä yhteiskuntatieteiden työnsästä. Tällaisia ovat ainakin Anthony Giddensin (1984 sekä 1981 ja 1985), W.G. Runcimanin (1983 ja 1989) ja Michael Mannin (1986 ja 1993a) teokset.

Tiedonsosiologisesti tämä ilmiö näyttäisi liittyvän kahteen seikkaan. Ensimmäinen näistä on se, etteivät manner-Euroopan (Saksan ja Ranskan) ja Pohjois-Amerikan sosiologisen yhteiskuntateorian perinteet koskaan kunnolla juurtuneet Englantiin. Siksi briteillä on muita enemmän vapausasteita suhteessa traditioon. Toinen asiaan vaikuttava seikka on se, että imperiumin raunioilla syntyy lähes vääjäämättä historiallisesti ja teoreettisesti laaja-alaista pohdintaa siitä mistä historiallisissa prosesseissa oikein on kysymys. Näillä viileillä aikalaisanalyyseillä on siksi briteille eräänlainen terapeuttinen tehtävä. Meitä muita ne sen sijaan kiinnostavat ensisijaisesti mahdollisesti yleisempään käyttöön soveltuvan teoreettisen sisältönsä vuoksi. Tarkastelenkin seuraavassa yhtä näistä esityksistä tältä yleisemmältä teoreettisel-

ta kannalta. Kysymys on Michael Mannin teoksessaan *The Sources of Social Power* esittämästä valtalähdeanalyyseista.

VALTALÄHDEANALYYSI

Mann aloittaa valtalähdemallinsa kehittelyn esittämällä kaksi sille olennaista periaatetta. Ensimmäisen periaatteen mukaan ”yhteiskunnat koostuvat useista lomittaisista ja toisiaan risteävistä yhteiskunnallistilallisista vallan verkostoista” (I, 1)¹. Yhteiskunnat eivät ole järjestelmiä eikä niistä siksi voi erottaa alajärjestelmiä, ulottuvuuksia tai tasoja. Sen sijaan ne ovat ”mallintunutta kaaosta” (*patterned mess*; II, passim.).

Toisen periaatteen mukaan paras tapa esittää kuvaus yhteiskunnista, niiden rakenteesta ja historiasta on tarkastella neljän valtalähteen keskinäissuhteita. Nämä valtalähteet ovat ideologinen, taloudellinen, sotilaallinen ja poliittinen valta. Ne ovat (1) ”lomittaisia sosiaalisen kanssakäymisen verkostoja”, eivät yhtenäisen yhteiskunnallisen kokonaisuuden ulottuvuuksia, tasoja tai tekijöitä (I, 2). Samalla ne ovat myös (2) ”organisaatioita, institutionaalisia välineitä inhimillisten päämäärien saavuttamiseksi” (I, 2). Mann kutsuu malliaan valtalähteiden englanninkielisten

nimitysten alkukirjainten mukaan IEMP-malliksi, jota nimitystä siitä myös tässä tekstissä jatkossa käytetään.

IEMP-malliaan soveltaen Mann tuottaa rikkaan ja selkeästi jäsenytyneen tulkinnan agraarien sivilisaatioiden yleisestä luonteesta ja erityisesti agraarin Euroopan erikoislaadusta (osa D), luokkien ja kansakuntien noususta modernin historian jäsenysperiaatteiksi (osa II; ks. myös Heiskala 1994a) ja valtion tulevaisuudennäkömistä (Mann 1993b). Seuraavassa en niinkään esittele näitä sinänsä erittäin kiinnostavia tulkintoja. Sen sijaan keskityn tarkastelemaan niiden taustalla olevan käsitteistön erityisluonnetta tuoden sisällöllisiä tekijöitä mukaan vain havainnollistamaan teoreettisia ratkaisuja. Lopuksi kiinnitän myös huomiota eräisiin käsitteistöön liittyviin ongelmiin.

MITÄ VALTA ON?

Inhimillisen olemassaolon erityisyys perustuu Mannin mukaan siihen, että ihmiset ovat – tai ainakin riittävä osa ihmisistä on – ”rauhattomia, päämäärähakuisia ja rationaalisia olentoja, jotka tavoittelevat elämän hyvien asioiden tuottaman nautinnon kasvua ja ovat kykeneviä valitsemaan ja käyttämään tähän tarkoitukseen sopivia välineitä” (I, 4). Tämä inhimillisten olentojen erikoislaatu on kaikkien vallan muotojen perusta. Siksi motivaatiopainotteiset valtateoriat ovat usein lähteneet siitä, että valta kuuluu ihmisluontoon. Mannin mukaan ne saattavat olla oikeassa tai väärässä, mutta olennaista on, ettei aihetta käsittelevään kiistaan ole tarpeen ottaa kantaa. Tämä on mahdollista, jos valtaa ei käsitetä niinkään päämääräksi vaan – Talcott Parsonsin (1968, 263) tavoin – ”yleistyneeksi välineeksi minkä tahansa päämäärän saavuttamiseksi” (I, 6). Yhteiskunnalliseen relevanssiin pyrkivässä tarkastelussa voidaan tällöin keskittyä ”emergenteihin organisoituneisiin valtalähteisiin” (I, 6).

Yleisimmässä mielessä valta on toimijan ”kykyä asettaa päämääriä ja saavuttaa niitä ympäristönsä hallinnalla” (I, 6). Sosi-

alisella vallalla on kaksi täsmällisempää merkitystä. Se voi ensinnäkin olla toisiin ihmisiin kohdistuvaa valtaa, jonka perusmalli on – Weberin (1978, 53) määritelmän mukaan – se, että tietty toimija voi sosiaalisessa suhteessa toteuttaa tahtonsa vastarinnasta huolimatta. Mannin mukaan tällöin on kysymys *distributiivisesta vallasta*. Parsonsia (1960, 199–225) seuraten hän kuitenkin toteaa, että tällainen 0-summapelinä toteutuva A:n valta yli B:n on vasta toinen puoli yhteiskunnallista valtaa. Toisen puolen muodostaa *kollektiivinen valta*, jonka tapauksessa keskenään yhteistyötä tekevät toimijat voivat kasvattaa yhdistettyä valtaansa kolmansiin osapuoliin tai luontoon nähden. Useimmissa yhteiskunnallisissa suhteissa nämä vallan puolet ovat kietoutuneet toisiinsa, mutta on olennaista havaita, että kollektiivisen vallan tapauksessa ei ole kysymys pelkästään 0-summapelistä vaan mahdollisuudesta kasvattaa ”valtasummaa”. (I, 6–7; II, 2–3.)

Kollektiivisen ja distributiivisen vallan erottelun lisäksi Mann tekee kaksi muuta vallan luonnetta määrittävää kahtiajakoa. Näistä ensimmäisen mukaan ”*ekstensiivinen valta* viittaa kykyyn organisoida suuria ihmismääriä laajoilla alueilla minimaalisen vakaan yhteistyön tuottamiseksi” ja ”*intensiivinen valta* viittaa kykyyn organisoida kiinteästi ja johtaa osanottajien huomattavaa mobilisoitumista tai sitoutuneisuutta” riippumatta osanottajien määrästä ja alueen laajuudesta (I, 7).

Jälkimmäisen jaottelun mukaan ”*autoritatiivinen valta* on ryhmien tai instituutioiden tosiasialisesti tahtomaa. Siihen liittyvät yksiselitteiset käskyt ja niiden tietoinen noudattaminen. *Diffuusi valta* sen sijaan levittäytyy spontaanimmalla, tiedostamattomammalla ja keskuksettommalla tavalla tiettyyn väestöön tuottaen keskenään samanlaisia sosiaalisia käytäntöjä, jotka ilmentävät valtasuhteita mutta eivät ole eksplisiittisesti käskettyjä”. (I, 8.)

Kahta jälkimmäistä valtakotomiaa Mann havainnollistaa ristiintaulukoimalla ne kuvion 1 tavalla.

	AUTORITATIIVINEN	DIFFUUSI
INTENSIIVINEN	Armeijan komentorakenne	Yleislakko
EKSTENSIIVINEN	Sotilasimperiumi	Markkinavaihto

KUVIO 1. Organisatorisen ulottuvuuden muotoja

Kaikkiaan on edellä sanotun pohjalta ilmeistä, että Mann ymmärtää vallan englanninkieliseen termiin *power* sopivalla tavalla. Hän siis lukee sen piiriin paitsi termin *domination* alaan kuuluvat seikat, jotka suurin piirtein vastaavat termin "valta" normaalimerkitystä suomen kielessä, myös ylipäättään kaiken kyvyn saada aikaan toivottuja tuloksia. Niinpä ihmisillä voi olla valtaa myös suhteessa luontoon ja vallan määrä voi kasvaa sitä mukaa kun erilaiset päämäärällistä toimintaa tukevat tekniikat – valtatekniikat – kehittyvät. Tällaisten tekniikoiden kehittymiseen liittyvät "valtahyppäykset" ovatkin keskeinen osa Mannin analyysia (erit. I, 525).

TEMP-MALLI

Kun nyt tiedämme mitä Mann vallalla tarkoittaa, olemme valmiita erittelemään hänen neljää valtalähdettään tarkemmin. Kuvaan kunkin valtalähteen kohdalla ensin sen yleistä luonnetta ja sitten siihen liittyviä organisoitumisen muotoja.

Ideologisen vallan lähteenä voidaan pitää kykyä monopolisoida olemassaolon mieltä koskevat tulkinnat (Weber). Vaihtoehtoinen ja edelliseen liittyvä reitti ideologiseen valtaan on pyrkimys monopolisoida oikeus *moraalisten normien* asettamiseen (Durkheim). Ideologisen vallan kolmas lähde ovat *esteettiset/rituaaliset käytännöt* ("you cannot argue with a song" kuten Mann toteaa Marc Blochia lainaten).

Ideologisen organisaation muodot puolestaan jakautuvat kahtia. Yhtäällä on *yhteiskunnallistilallisesti transkendentti ideologia*, joka ylittää olemassaolevat ideologisen, taloudellisen, sotilaallisen ja poliittisen vallan instituutiot ja synnyttää durkheimilaisessa mielessä "pyhän" auktoriteetin. (I, 22–3.) Ideologian transkendentit muodot ovat voimakkaassa riippuvuussuhteessa sellaisiin diffuuseihin valtateknologioihin kuin lukutaito, rahanlyönti ja markkinat, koska tällaisten "yleisten infrastruktuurien" laajentuminen johtaa "maallisten auktoriteettien" kontrollin löysytymiseen. Mannin paraatiesimerkki on maailmanuskontojen ("kirjan uskontojen") synty ja erityisesti kristinuskon leviäminen (I, luvut 10–11), mutta hänestä riippumatta voimme myös aavistella jotain vastaavaa olevan parhaillaan käynnissä globaalissa viestintäjärjestelmässä. Vähemmän dramaattinen ideologisen organisoitumisen muoto on jonkin tietyn ryhmän *immanentti moraali*. Kun transkendentilla ideologialla on taipumusta järjestää vallitsevia suhteita uuteen uskoon, immanentti moraali pääasiallisesti toimii juuri päinvastaiseen suuntaan ja kiinteyttää olemassaolevaa järjestystä.

Transkendentti ideologia on Mannille nimenomaan immanentin moraalin vastinpari. Niinpä hän viittaa transkendentilla pelkkään opin ryhmärajoja ylittävään ja murtavaan luonteeseen eikä tietoon tuonpuoleisesta maailmasta. Tällaista tie-

toa koskevat väittämät tosin liittyvät moniin ideologisiin järjestelmiin, mutta näiden väittämien esiintyminen tai puuttuminen ei Mannille ole erotteluperiaate immanentin ja transkendentin ideologian välillä. Niinpä esimerkiksi alkukristillisyyks, joka varhaisissa vaiheissaan ja Jeesuksen opetuksessa oli kehityksessä nimenomaan juutalaisten immanentiksi moraaliksi, muuntui transkendentiksi ideologiaksi siinä vaiheessa kun Paavali suostui ruokailemaan pakanoiden kanssa ja esitti, ettei ympärileikkaus ole opillisen puhtauden ehto.

Taloudellinen valta juontuu elintarpeiden tyydyttämisestä luonnonresurssien käyttöönoton, muuntamisen, jaon ja kulutuksen sosiaalisesti organisoiduissa muodoissa. Ydinkäsite tässä yhteydessä on tietysti *luokka*, jota Mann käyttää puhtaasti taloudellisena kategoriana. *Hallitsevasta luokasta* voidaan kuitenkin puhua, jos viitataan sellaiseen taloudelliseen luokkaan, joka on onnistuneesti ja riittävässä määrin monopolisoinut muut valtalähteet kyetäkseen hallitsemaan tiettyä valtiollisesti organisoitunutta yhteiskuntaa.

Kysymys siitä onko tuotanto (marxistit) vai jako (uusweberiläiset, Polanyi) ensisijainen luokkamäärityksen perusta on Mannin mukaan historiallisesti riippuvainen seikka ja jää vastattavaksi substantiaalisissa yhteyksissä. Niiden jäsentämistä varten tarvitaan myös neliluokkaista jäsenysperiaatetta luokkasuhteiden ja luokkataistelun luonteesta. Sen mukaan luokat voivat olla *latentteja*, *ekstensiivisiä*, *symmetrisiä* tai *poliittisia*. Jaottelu on kumuloituva siten, että kukin sarjan jäsen edellyttää edellisten olemassaolon. Historiallinen perusmalli on, että luokat ovat latentteja ja vain hallitseva luokka on organisoitunut. Symmetrisiä poliittisia luokkia ja niiden välistä luokkataistelua tavataan lähinnä vain modernissa länessä, mutta antiikin Rooma ja Kreikka muodostavat tässä suhteessa kiinnostavan poikkeuksen, jota voidaan analysoida symmetristen poliittisten luokkien välisen luokkataistelun käsittein (I, luvut 7 ja 9).

Taloudellinen organisaatio muodostuu tuotannon, vaihdon, jaon ja kulutuksen kehistä. Osassa I Mann käytti tästä kokonaisuudesta Marxiin nojautuen termiä ”käytännön kehät”, mutta osassa II hän luopui termistä, koska se kavensi termin ”käytäntö” tarpeettomasti pelkkään taloudelliseen käyttöyhteyteen.

Sotilaallinen valta juontuu organisoituneen fyysisen puolustuksen tarpeesta ja hyödystä, jonka sotilaallinen organisaatio voi tuottaa hyökkäystilanteessa. Se on sekä intensiivistä että ekstensiivistä ja sekä kollektiivista että distributiivista. Yhteiskuntateoria on pitkään vältellyt siihen liittyvien kysymysten käsittelyä, vaikka kyseessä on tärkeä historian kulkuun vaikuttava seikka. Mannin mukaan onkin pakko palata Spencerin, Glumpowiczin ja Oppenheimerin tapaisiin kirjoittajiin – jotka tosin usein liioittelivat sotilaallisen vallan tehoa – jotta kysymystä ylipäättäen voidaan alkaa jäsentää.

Sotilaallinen organisaatio on perustaltaan *pakottava ja keskittynyt*. Tämä on ilmeistä sodan tapauksessa. Suurin osa klassista sotaa käsittelevää kirjallisuutta käsittelee juuri (ylivoimaisen) voiman keskittämistä vihollista vastaan. Mann lukee kuitenkin sotilaallisten organisaatioiden piiriin myös kaikki sellaiset välittömään pakkoon perustuvat rauhanaikaiset työmuodot kuin orjatyö ja päivätyövelvollisuus. Pakkotyö soveltuu hyvin käytettäväksi kaupunkien linnoittamisessa ja monumenttien, teiden ja kanavien rakentamisessa. Niinikään se on käyttökelpoista kaivoksissa, kartanotalouksissa ja ylimysten kotitalouksissa. Näillä alueilla pakkotyö on myös tuottanut kollektiivisen vallan lisäystä, joka tosin luonnollisesti on liittynyt ”valtasumman” kasvusta koituvien tulosten nautinnan epätasaiseen jakautumiseen. Rakenteeltaan hajanaisessa maanviljelyksessä, taitoa vaativassa tuotannossa ja hajautuneessa kaupankäynnissä pakkotyö sen sijaan päätty nopeasti rajalle, jossa kontrollikustannukset ja -kapasiteetti ylittyvät. Sotilaallinen organisaatiomuoto ei siksi niiden tapauksessa ylen-

sä ole saavuttanut mainittavia tuloksia.

Positiivisen ja intensiivisen muodon lisäksi sotilaallisella vallalla on myös negatiivinen tai terroristinen muotonsa, joka liittyy siihen, että sotilaallinen iskuvoima on historiassa yleensä ulottunut laajemmalle kuin valtiollinen kontrolli tai taloudellisen tuotannon kytkennät. Logistisiin lähteisiin nojaten Mann kuitenkin laskee, että uutta aikaa lukuunottamatta suurin mahdollinen etäisyys, jolle armeija on saattanut hajoamatta marssia ilman ympäristöstä saatavaa organisoitua huoltotukea, on 90 km (I, luku 5). Tämän vuoksi jo noin 300 km:n etäisyys huomattavasta sotilasvallan keskittymästä on yleensä tarkoittanut sitä, että ihmisten on ollut syytä jossain määrin ottaa huomioon se, mitä kyseisessä keskittymässä tapahtuu (vuosittaiset kunnioituskäynnit, johtoaseman nimellinen tunnustaminen, joidenkin nuorten lähettäminen "koulutettaviksi" hoviin jne.), mutta ettei keskittymällä ole ollut mitään keinoa kontrolloida heidän päivittäistä käyttäytymistään. Niinpä sotilaallinen valta on yhteiskunnallistilallisesti kaksijakoista. Yhtäällä on "keskittynyt ydin, jossa voidaan harjoittaa positiivista, pakotettua kontrollia" ja sitä "ympäröi laaja terroristoitu alue, jonka väestö ei normaalisti asetu avoimeen vastahankaan, mutta sitä ei voida kontrolloida positiivisesti" (I, 26).

Poliittinen valta juontuu sosiaalisen elämän monien puolien keskitetystä, institutionalisoidusta ja alueellistetusta hallinnasta saatavasta hyödystä. Mann ei lue sen piiriin kaikkea väkivallan tukemaa käskyvaltaa vaan ainoastaan alueellisesti kiinteytyneen pakottamisen eli *valtion*. Näin määriteltynä poliittinen valta eroaa kolmesta muusta valtalähteistä siinä, että se pystyttää ja vahvistaa rajoja kun taas muihin lähteisiin liittyvä valta voi ylittää niitä. Vastaavasti poliittiseen valtaan liittyvät kamppailut ovat taisteluita tietyn vaikutuksien ympäristöön säteilevän valtakusken kontrollista.

Poliittinen organisaatio on sotilaallisen organisaation tavoin yhteiskunnallistilallisesti kaksijakoinen. Suhteessa hallit-

semaansa piiriin se harjoittaa *alueellisesti keskitettyä* valtaa. Tässä se on pääsääntöisesti riippuvainen autoritaarisista valtatekniikoista, mutta nämä eivät Mannin mukaan ole ensisijaisesti sotilaallisia. Lisäksi valtio harjoittaa varsinaisen alueellisen piirinsä rajojen ulkopuolella *geopoliittista diplomati*aa. Sen suhteen voidaan tehdä karkea jako yhtäältä diplomaattiseen tilanteeseen, jota hallitsee hegemoninen imperiumi ja sen suhteet suojattavaltoihin ja rajaseutuja terrorisoiviin sotapäälliköihin, ja toisaalta monivaltioista sivilisaatiota luonnehtivaan diplomaattiseen tilaan. Esimerkiksi Napoleonin menestystä ja tuhoa ei voida ymmärtää ilman diplomatian analyysia, koska ne eivät ensisijaisesti selity hänen käytössään olleen valtio- ja sotatekoneiston voimavaroilla vaan palautuvat ennen muuta Euroopan tuolloisen monivaltioisen sivilisaation sisäiseen dynamiikkaan. Silti diplomatian analyysi on lähes täysin puuttunut yhteiskuntateoriasta.

Mann esittää valtalähteensä myös kuviona 2, joka on syytä pitää mielessä, kun seuraavassa ryhdytään pohtimaan mallin luonnetta.

MIKSI VALTALÄHTEITÄ ON NELJÄ?

Voimme aloittaa tarkastelun kertaamalla tiiviisti tähänastisen: valta on kykyä saada aikaan tuloksia. Sosiaalista valtaa on tarkasteltava keskittymällä organisoituneisiin valtalähteisiin. Niitä on neljä: ideologinen, taloudellinen, sotilaallinen ja valtiollinen valta. Niiden on tarkoitus mahdollistaa yhteiskuntateoreettisesti kiinnostavien tarinoiden kertominen historiasta.

Seuraavaksi voimme kysyä miksi valtalähteitä on neljä? Tämä kysymys jakautuu alakysymyksiin, joista ensimmäinen liittyy sotilaallisen ja valtiollisen vallan erottamiseen. Neljän valtalähteen malli istuu nimittäin muuten suhteellisen luontevasti yhteiskuntateoreettiseen traditioon, jossa sekä uusmarxilaiset (mm. Althusser) että uusweberiläiset (mm. Runciman, Bendix ja Lipset) ovat omalla tavallaan tehneet "weberiläistä" kolmijakoa luokkaan, statukseen ja puolueeseen. Näistä kaksi en-

simmäistä vastaavat Mannin taloudellista ja ideologista valtalähdettä, mutta kolmannen hän jakaa kahtia sotilaalliseen ja valtiolliseen valtaan. Miksi?

Mannin vastaus on yksinkertainen: koska ne suurimman osan historiaa ovat olleet suhteellisen riippumattomasti organisoituneita. Tätä ei ole aivan helppoa havaita modernista maailmasta, jossa sotilaallisella ja taloudellisella vallalla on ollut taipumusta lähentyä toisiaan. Kuitenkin jopa modernissa maailmassa sotilaalliset organisaatiot ovat suhteellisen riippumattomia muusta valtio-organisaatiosta. Esimerkiksi ensimmäiseen maailmansotaan johtaneessa tapahtumakulussa Saksan geopolitiittisen diplomatian strategia perustui siihen, ettei hyökkäys Ranskaan kytkisi Englantia sotaan ellei se tapahdu Belgian kautta (mikä Englannin perspektiivistä tulkittaisiin hyökkäysalustan valmisteluksi Englantiin tehtävää maihinnousua varten). Niinpä poliittinen johto antoi käskyn hyökätä Ranskaan. Vasta hyökkäyksen käynnistyttyä sille selvisi, ettei Saksan sodanjohdolla koskaan ollut ollut yhtäkään mobilisointisuunnitelmaa, jossa reitti Ranskaan ei kulkisi Belgian kautta. Englanti liittyi sotaan. (II, luku 21.)

Toisen modernin esimerkin tarjoavat nykypäivän Japani ja Saksa, jotka ovat voimakkaita ja pitkälle organisoituneita valtioita, mutta joilta käytännöllisesti katsoen puuttuu oma sotilaallinen organisaatio (I, 11).

Aiemmassa historiassa erottelun tarpeellisuus on vielä ilmeisempi. Suurimmalla osalla historiallisia valtioita ei ole ollut tosiasiallista organisoidun sotilaallisen voiman monopolia eivätkä ne edes ole pyrkineet saavuttamaan sitä. Lisäksi valloitusarmeijat ovat kautta historian olleet huomattavan riippumattomia kotivaltioistaan jo yksinkertaisesti viestintäyhteyksien hitauden vuoksi. (I, 11.)

Niinpä on historiallisista syistä järkevää tehdä erottelu, jossa ”poliittiset vallat ovat niitä, jotka harjoittavat keskitettyä, institutionalisoitua, alueellista hallintaa” ja ”sotilaalliset vallat ovat niitä, joissa on ky-

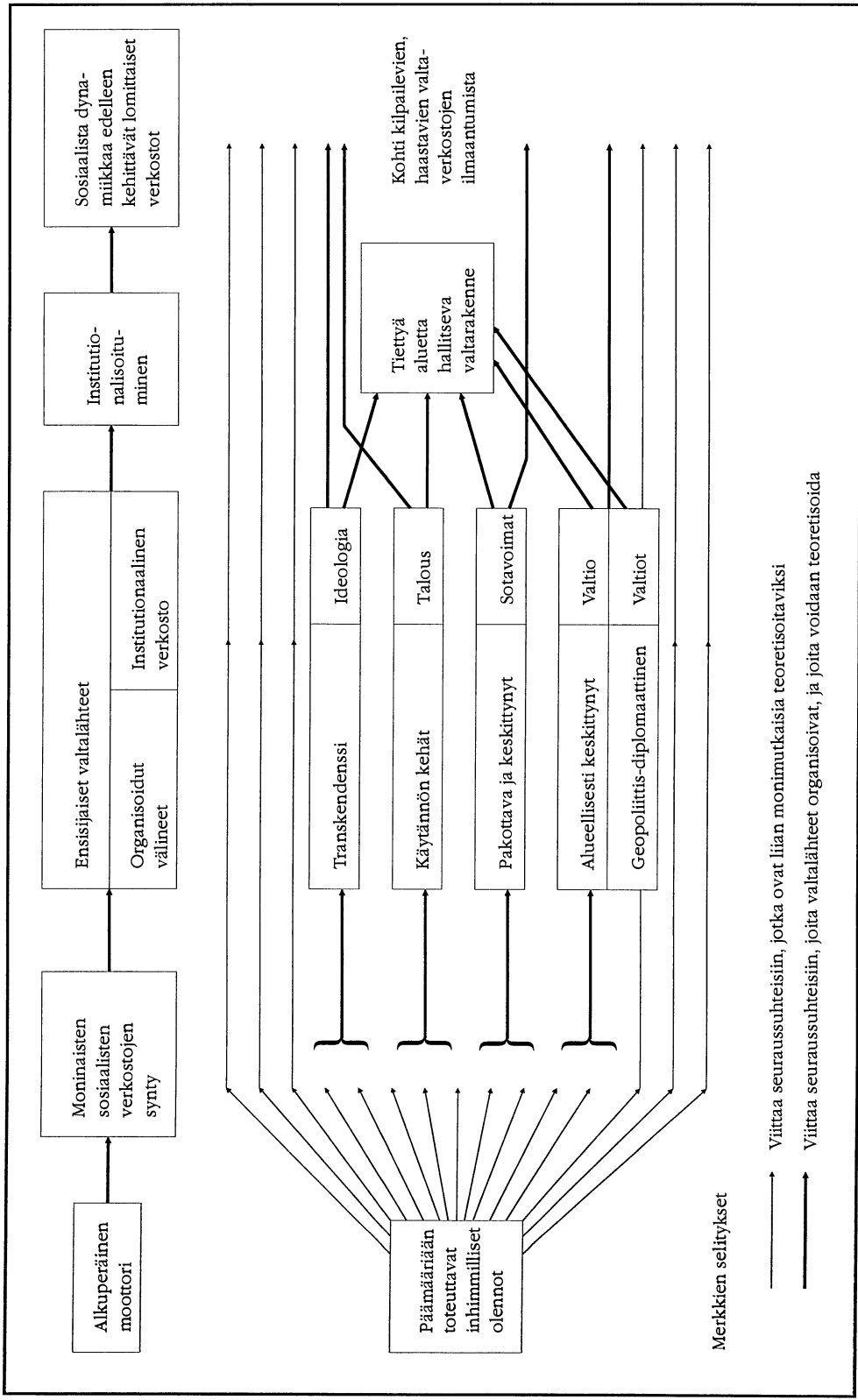
symys organisoidusta fyysisestä voimasta, olivatpa ne organisoituneet millä tavalla tahansa” (I, 11).

On siis perusteltua, että valtalähteitä on ainakin neljä, mutta miksi niitä ei ole enempää? Kuten katkoviivat kuviossa 2 paljastavat, IEMP-malli ei kata kaikkea ihmisten väliseen vuorovaikutukseen liittyvää valtaa. Miksi esimerkiksi sukupuolijärjestelmään ja ikäjärjestelmään ei mallissa liitetä omia valtalähteitä, vaikka niihin selvästi liittyy systemaattista ja kaikissa yhteiskunnissa esiintyvää valtaa?

Mannin perusvastaus on, että niissä ei ole kysymys *organisointuneesta* vallasta ainakaan samassa mielessä kuin hänen neljässä valtalähteessään. Kuvio 2 näyttää kuitenkin kaksi tapaa, joilla ikä, sukupuoli ja vastaavat mallista puuttuvat valtaprosessit voidaan tuoda mukaan analyysiin. Niitä voidaan ensinnäkin käsitellä valtalähteanalyysissa osana yhteen tai useampaan valtalähteeseen liittyvää kehitystä silloin kun niillä on systemaattisia organisatorisia vaikutuksia. Toiseksi ne voidaan tuoda valtalähteiden mukaisella käsitteistöllä jäsennettyyn historialliseen kertomukseen jälkikäteinä täsmennyksinä. Esimerkiksi Parsons (1968) kutsui jälkimmäisen tyyppistä menettelyä työskentelyksi jäännöskategorioilla ja piti sitä aina osoituksena siitä, että jäännöskategorioihin turvautuva teoria törmää niiden kohdalla rajoihinsa. Myös Mannin ymmärrys tällaisten seikkojen tuomisesta analyysiin näyttäisi vastaavan pikemminkin ensimmäistä kuin toista vaihtoehtoa. Konkreettisissa tapauksissa hän viittaaakin ajoittain erityisesti sukupuolieron merkitykseen, mutta toteaa, että hänen oman tietämättömyytensä lisäksi yksi sukupuolieron systemaattisen analyysin este on, ettei useimmista historiallisista tapauksista ainakaan toistaiseksi ole käytössä riittävää primaarimateriaalia, johon tutkimus voisi nojata (Mann 1993c).

MANN JA WEBER

Valtalähteitä on siis neljä ja tätä voidaan perustella. Entä miten niitä käytetään analyysissa? Kysymys ei ole mistään yhteis-

KUVIO 2. IEMP-malli

kuntaontologiasta. Niinpä emme mallin kanssa ole ”tekemisissä sosiaalisen vallan eri lähteiden, ulottuvuuksien tai tasojen ulkoisten suhteiden kanssa vaan pikemminkin lähteiden kanssa (1) ideaalityyppeinä, jotka (2) saavat ajallisesti äärellisen olemassaolon erillisinä organisaatioina työnjaon kokonaisuudessa ja (3) voivat tuottaa yleisempää, yhteenkietoutunutta yhteiskunnallisen elämän muotoutumista ... jossa ... yksi tai useampi näistä organisatorisista välineistä voi lyhyemmällä tai pidemmällä aikavälillä toimia ensisijaisena tilannetta uudelleen muovaavana voimana” (I, 28).

Olemme siis metodologisesti tekemisissä ideaalityyppien kanssa. Historiallisessa analyysissä ideaalityypit poimivat todellisuudesta reaalisesti olemassa olevia tai olemassa olleita organisaatioita ja mahdollistavat näiden organisaatioiden keskinäissuhteiden yhteiskuntateoreettisesti jäsentyneen tarkastelun. Kysymykseen kulloisessakin historiallisessa tilanteessa vaikuttavien voimien ensisijaisuudesta ei voida vastata perusta/päällysrakenne -teorioiden tapaan etukäteen nojatuolista, vaan se edellyttää substantiaalista tutkimusta, joka osoittaa määräävyysuhteiden vaihtelevan eri tapauksissa.

Kuulostaa aika tavalla Weberiltä ja Weber saakin Mannin teoreettisissa keskusteluissa osakseen enemmän arvonantoa kuin muut vakiintuneet klassikot. Weberille rakentuu myös Mannin perustava metafora siitä mitä hän tutkii. Pelastususkontoja tarkastellessaan Weber (1989) puhui niistä ja vastaavista aatteista historian ”vaihdemiehinä”, jotka saattavat tiettyssä yhteiskunnallisessa tilanteessa ratkaista sen mille lukuisista tarjolla olevista raiteista kehitys kääntyy. Mann muuttaa metaforaa hieman. Hänen mukaansa ”sosiaaliset valtalähteet ovat ’raiteentekijöitä’ – koska raiteita ei ole ennen kuin suunta on valittu – jotka muodostavat eri tyyppisiä raiteita sosiaaliselle ja historialliselle maaperälle. Raiteenteon ’hetket’ ja kääntymiset uudelle raiteelle” ovatkin se valintakriteeri, jolla valtalähdeanalyysi poimii tiettyjä ta-

pauksia historiallisen tarkastelun kohteeksi. (I, 28.)

Kun osa I vielä päättyy kahteen yhteenvetolukuun, joista toinen (luku 15) käsittelee Euroopan erikoislaatua, ja osa II käsittelee pelkästään Eurooppaa ja USA:ta, en voi ymmärtää asiaa muuten kuin siten, että meillä on käsissämme kirjat, joissa Weberin sivilisaatiovertailu on niin metodologian kuin kysymyksen osalta otettu vakavasti. Weberin kysymyshän kuului ”mistä johtuu länsimaiden taloudellinen ja sosiaalinen erityislaatuisuus” (Weber 1989 ja 1992) ja vastaamisen strategia oli juuri sivilisaatiovertailun tarjoamien ”historiallisten kokeiden” analyysi, jota Mannin voi katsoa ajanmukaistetussa muodossa harjoittavan.

ONKO YHTEISKUNTIA OLEMASSA?

Monessa suhteessa samoilla linjoilla Weberin kanssa on myös Mannin yhteiskunnan käsitteeseen suuntaama kritiikki. Sen voi katsoa sisältävän kaksi toisistaan riippumatonta argumenttia, joista ensimmäinen on historiallinen ja toinen teoreettinen. Osaan II sisältyvän historiallisen argumentin mukaan kansalaisyhteiskunnan synty ja kiinteytyminen on olennaisilta osiltaan modernin valtion nousuun liittyvä prosessi. Kyse on 1700-luvulla sodankäynnin teollistumisella alkavasta kehityskulusta, joka 1800-luvulla jatkuu valtion siviilihallinnon huomattavana paisumisena ja sillä, että valtio ottaa vastuulleen liikenneyhteyksien ja vastaavan infrastruktuurin luomisen kauppa- ja teollisuuspääoman tarpeisiin. Yhdessä parantuneiden veronkantomenetelmien kanssa tämä kehitys suuntaa ihmisten huomion valtioon, koska valtion heille tuottama rasitus näin kasvaa. Tästä on seurauksena teollistumiseen liittyvien luokkakamppailujen kääntyminen valtiollisesta vallasta käytäviksi edustuksellisuustaisteluiksi, joka puolestaan luo edellytykset kansallisuusaatteen leviämiseksi ja kansallisvaltiollisen ideologisen identiteetin synnylle. Yhdessä valtion kasvaneen toimeliaisuuden ja siihen liittyvän infrastruktuuristen rakenteiden

alueellisen jäsentymisen kanssa kansallisvaltiollinen identiteetti synnyttää ”yhteiskunnan”. Yhteiskunta onkin tietyn valtiokoneiston ”naturalisoima” alueellinen tila, jolla tämän alueen rajoja vahvistavien periaatteiden mukaisesti kehitetyt infrastruktuurit ja kontrollimekanismit ”häkitävät” tietyn väestön.

Yhteiskunnat tässä mielessä ovat alueellisesti spesifioitavissa ja vaihtelevat luonteeltaan ja kiinteydeltään niiden ytimen muodostavan valtion kontrollikykyjen mukaisesti. Historiallisesti on kuitenkin ongelmallista heijastaa tällaista yhteiskunnan käsitettä varhaisempiin aikoihin, joina valtioiden kontrollikyvyt olivat olennaisesti heikommat ja valtionmuodostuksen malli kansallisvaltion sijasta dynastinen valtio. Tuolloin valtioiden kyky ”häkittää” alamaisiaan ja ”naturalisoida” aluettaan yhteiskunnaksi oli ratkaisevasti nykytilanetta heikompi eivätkä edes Rooman keisarikunnan tapaiset mahtivallat muodostaneet yhteiskuntaa missään nykyisin tuntemassamme mielessä. Niitä oli mahdollista yksinkertaisesti juosta pakoon.

Vielä historiallisesti epäspesifiä yhteiskuntapuhettakin vakavampia ongelmia syntyy kuitenkin, kun teoreetikot yleistävät valtiokohtaisesti spesifistä yhteiskuntakäsitteestä yleisen yhteiskunnan käsitteen, joka mahdollisesti vielä ajatellaan tasoihin tai alajärjestelmiin jakautuneeksi totaliteetiksi. Tässä siitä, että ihmiset ovat sosiaalisia eläimiä, tehdään virhepäätelmä, jonka mukaan ihmisten olisi siksi luotava kiinteitä sosiaalisia totaliteetteja. Mannin mukaan näin ei kuitenkaan ole. ”Inhimillisten olentojen on pakko osallistua sosiaalisiin valtasuhteisiin, mutta he eivät tarvitse sosiaalisia totaliteetteja.” (I, 14.)

Suurimmasta osasta historiaa on ilmeistä, että erilaiset sosiaalisen vallan verkostot ovat vaikuttaneet ihmisten elämään, mutta ne eivät ole asettuneet sillä tavoin yksiselitteisesti päällekkäin, että voitaisiin puhua yhteiskunnasta totaliteettina. Jopa modernissa maailmassa tällainen puhe on ongelmallista. Sen paljastaa Mannin mukaan yksinkertainen kysymys: Missä yh-

teiskunnassa sinä elät? Siihen ei luultavasti saa keneltäkään epäröimätöntä ja yksiselitteistä vastausta. Yksi mahdollinen vastaus viittaa kansallisvaltioon: Suomessa, Ranskassa jne. Toinen vastausmahdollisuus on laajempi: teollisessa yhteiskunnassa, kapitalistisessa yhteiskunnassa tms. Muitakin on: Pohjoismaissa, Euroopassa, länsimaissa, rikkaassa pohjoisessa, demokraattisessa yhteiskunnassa, kulttuurisessa mielessä suomalaisessa yhteiskunnassa jne. Vastaava epäselvyys on vallinnut kautta aikojen. Se on itse asiassa suurimman osan historiaa ollut vielä paljon huomattavampaa kuin meidän aikanamme. (I, 16–7.)

Näiden tarkastelujen pohjalta Mann esittää kritiikkiä järjestelmäteoriaa ja vertailevaa sosiologiaa kohtaan. Järjestelmäteorian ongelma on hänen mukaansa, että se olettaa valtaorganisaatiot alajärjestelmiksi, jotka jäsenyivät yhtenäiseksi kokonaisuudeksi. Vertailevan sosiologian ongelma on hieman vastaava. Eristettiinpä vertailtavat yksiköt millä tavoin tahansa, menettely jäsentää ne toisistaan riippumattomiksi ja selvärajaisiksi yksiköiksi, joiden ominaispiirteitä voidaan vertailla ulkoisesti. Molemmissa tapauksissa valtalähdeanalyysi tarjoaa historiallisesti herkemmän lähestymistavan, jonka ytimenä on pikemminkin prosessien kuin yhteiskuntatotaliteettien tarkastelu.

Näistä kriittisistä huomautuksista huolimatta Mann ei esitä luopumista *sanasta* yhteiskunta. Sitä voidaan toki hänen mukaansa käyttää löyhässä arkimerkityksessä, jossa sillä viitataan mihin tahansa vaikiintuneeseen ihmisryhmään ilman että termi lisää mitään ilmaisuihin ”sosiaalinen ryhmä tai sosiaalinen aggregaatti tai yhteenliittymä” (I, 13). Tärkeää on vain olla sortumatta totaliteettiperspektiiviin, joka tekee konkreettisten historiallisten tilanteiden ja prosessien analyysin mahdottomaksi.

VIISI KRITIIKKIÄ

Mannin sisällölliset analyysit osoittavat kiistatta, että hänen käsitteistönsä tarjoaa mahdollisuuden yhteiskuntateoreettisesti

kiinnostavien tarinoiden kertomiseen historiasta. Teoreettisena lähestymistapana siihen kuitenkin liittyy eräitä ongelmia, joista viittä käsitellen seuraavassa.

(1) *Vallan käsite*. Mannin vallan käsite on olennaisilta osiltaan sama kuin Talcott Parsonsin, vaikka Mann itse ei olekaan erityisen innokkaasti korostanut tätä seikkaa. Tällaisissa teorioissa valta käsitetään toimijan käytössä olevaksi resurssiksi. Niiden on usein katsottu tulevan ongelmalliseksi, kun niiden rinnalle asetetaan sellainen toinen lähestymistapa valtaan, jota mm. Michel Foucault edustaa. Sen mukaan subjektit eivät voi "ottaa" tai "kumota" valtaa, koska valta ei ole mikään esinemäinen olio. Sen sijaan se on suhdeverko, joka *muotoaa* subjektit. (Mm. Foucault 1980, 34–5.)

Mann itse ei ole ottanut kantaa tähän ilmassa leijuvaan kritiikkiin. Voimme kuitenkin tehdä sen hänen puolestaan nojautuen Martin Kuschin (1991) tulkintaan Foucault'n valtakonseptiosta. Tämän tulkinnan mukaisesti myös Foucault'n "laaja" valtakonseptio voidaan – usein kuulusta päinvastaisesta väitteestä huolimatta – esittää sellaisena weberiläisenä A:n ja B:n välisenä suhteena, jossa A:lla on valtaa B:hen. Tämä suhde on kuitenkin ymmärrettävä konstitutiivisena suhteena, jossa A:n ja B:n identiteetit eivät ole ennalta annetut vaan muotoutuvat suhteen luonteen määrittämällä tavalla. Tällä tulkinnalla on useita kiinnostavia seurauksia, joista tässä yhteydessä tärkeä on se, että konstitutiivisen suhteen näkökulma mahdollistaa puheen vallasta resurssina sekä distributiivisessa että kollektiivisessa mielessä eikä silti sulje pois vallan ymmärtämistä elementtejään muuntelevana suhdejärjestelmänä, joka ei ole minkään subjektin täydellisessä kontrollissa. (Kusch 1991, erit. 123–7 ja 130–4; myös Helén 1994.)

Kuten sanottua Mannilta puuttuu teoreettinen kannanotto tähän kysymykseen, mutta hänen sisällöllisten analyysiensa tarkastelu osoittaa, ettei hän oleta valtaresurssija käyttävien subjektien identiteettiä ennalta annetuksi. Erityisesti "valtahyppäys-

ten" tarkastelu keskittyy paljolti juuri uusien valtakonseptien ilmestymisen tuottamien uusien subjektien synnyn ja vanhojen subjektien identiteettien muuntumisen analyysiin. Siksi ei näyttäisi kovin vaikealta työstää tarkastelun taustalla olevaa käsitejärjestelmää sellaiseksi, että se eksplisiittisellä tasolla sisältäisi myös vallan ymmärrettynä Foucault'n tavoin tuottavana ja subjektien identiteettiä muotoavana suhdejärjestelmänä.

(2) *Teorian luonne*. Mannin valtalähteet ovat ideaalityyppejä, jotka poimivat todellisuudesta ajallisesti ja tilallisesti äärellisiä organisaatioita. Niiden varassa käy päinsä kertoa mielekkäitä tarinoita historiasta, mutta onko tässä ehkä kaikki? Jos niin on, kysymys ei ehkä niinkään ole varsinaisesta yhteiskuntateoriasta vaan yleisen yhteiskuntahistorian käyttöön soveltuvasta työkalupakista, jonka käsitteitä voidaan ja tuleekin eri tarinoita kerrotessa venyttää milloin mihinkin suuntaan. Tässä sinänsä ei ole mitään huolestuttavaa, ja juuri näin Mann näyttääkin menetellevän tarinoita kertoessaan. Ongelmalista on kuitenkin se, että hän samanaikaisesti toisaalla painottaa IEMP-mallin olevan nimenomaan valta teoria.

Yhden mahdollisen vastauslinjan tähän kritiikkiin tarjoaa viittaaminen siihen, ettei Mann vielä ole julkaissut sarjansa osaa IV, jonka on määrä olla teorian kodiifikaatio. Tämä viittaus ei kuitenkaan poista sitä perustavaa epäilystä, että Mann voi kertoa niitä historian kontingentista luonteesta puhuvia tarinoita, joilla epäilemättä on tervehdyttävä kriittinen vaikutus ylen innokkaihin yrityksiin johtaa koko historian tai edes yhden aikakauden luonne yhdestä ennalta annetusta teoreettisesta periaatteesta, vain sillä edellytyksellä, että hänen oma käsitteistönsä tarvittaessa venyy ja paukkuu. Jos näin on, osan IV suhteen on olemassa kaksi mahdollisuutta. Se voi ensinnäkin olla teoreettinen kodiifikaatio, joka eksplikoi täsmällisen teorian yhteiskunnallisesta vallasta. Tällöin se ei kuitenkaan todennäköisesti kykene kattamaan kaikkia edeltäviin osiin liittyneitä

IEMP-mallin käyttöjä konkreettisten historiallisten prosessien jäsentämisessä. Toinen vaihtoehto on, ettei osa IV juurikaan lisää käsitteistöön sellaista, mitä emme jo osien I ja II pohjalta tiedä. Silloin se on tervejärkistä ja monessa mielessä hyödyllistä puhetta, mutta kysymys ei ole yhteiskuntateoriasta sanan vaativimmassa mielessä.

(3) *Järjestelmäteorian kritiikki.* Mann on järjestelmäteorian ankara kriitikko, koska hän katsoo järjestelmän ja alajärjestelmän käsitteiden ohjaavan tutkijat kuvittelemaan yhteiskunnat yhtenäisiksi totaliteeteiksi. Mannin mukaan yhteiskunnat eivät olekaan järjestelmiä vaan "mallintunutta kaaosta". On kuitenkin epäselvää onko tässä sellainen suuri vedenjakaja kuin Mann näyttää oletavan. Ensinnäkin Mann, kuten edellä todettiin, soveltaa samanlaisia vallan käsitettä kuin Parsons. Toiseksi hänen ilmaisunsa "mallintunut kaaos" (*patterned mess*) viittaa siihen, että yhteiskunnallisesta todellisuudesta voidaan myös hänen käsityksensä mukaan löytää mallintumista. Järjestelmäteorian puitteissa tällaista mallintumista on tietysti käsitelty nimenomaan järjestelmän käsitteen avulla. Voidaan kuitenkin erottaa kaksi eri tapaa käyttää järjestelmän käsitettä. Ensimmäinen käyttö olettaa järjestelmäkuvaukset tosiasiallisiksi yhteiskunnallisiksi asiatioiksi. Tällainen käyttö on ilmeisen selvästi altista Mannin esittämälle totaliteettikritiikille. Mieleeni ei kuitenkaan tule yhtään varteenotettavaa järjestelmäteoreetikkoa, joka käyttäisi järjestelmän käsitettä näin. Esimerkiksi Parsonsin "analyttinen realismi" viittaa selvästi toisenlaiseen käyttöön, jossa järjestelmäkuvauksilla on todellisuuden moninaisuutta jäsentävän ideaalittyyden status. Uudempi järjestelmäteoria puolestaan on entisestään korostanut tätä painotusta ja käyttää hyvinmuodostuneen järjestelmän käsitettä nimenomaan ja ensisijaisesti teoreettisena rajakäsitteenä, jonka avulla voidaan tutkia erilaisten yhteiskunnallisten kohteiden järjestelmäkaltaisuuden astetta. (Heiskala 1994b.) Mikään ei estä kokoamasta tällaisia järjes-

telmän käsitteen avulla esitettyjä tulkintoja lomittain ja päällekkäin esimerkiksi Mannin IEMP-mallin tavoin. Niinpä Mannin järjestelmäteorian kritiikki on sinänsä tärkeä täsmennys analyysissa käytettävien käsitteiden luonteesta, mutta se ei muodosta sellaista suurta teoreettista vedenjakajaa kuin ensisilmäykseltä näyttää.

Jossain määrin vastaava havainto voidaan tehdä hänen vertailevan sosiologian kritiikistään. Teoreettisesti se tietysti on pätevää ja suuntautuu siinä mielessä vertailusta J.S. Millin päättelysääntöjen varaan suurta yhteiskuntateoriaa rakentavia kodifikaatioita (esim. Skocpol 1984) vastaan. Olisi kuitenkin outoa elleivät useimmat vertailevat sosiologit itsekin tosiasiasa olisi tietoisia totaliteettivertailun menetelmiin sisältyvistä ongelmista. Pikemminkin heidän voisi olettaa käyttävän vertailevia menetelmiä tutkimusekonomisista syistä ja tietoisena siitä, että näin saatuja tuloksia on täydennettävä muilla menetelmillä. Tämä on itse asiassa juuri se tapa, jolla Mann itse omassa työssään vertailevan sosiologian menetelmiä käyttää. Kyse on siis taaskin tärkeästä mutta ei teoreettisesti vallankumouksellisesta täsmennyksestä.

(4) *Käsitteiden yleistettävyyys.* Jos Mannin sisällölliset analyysit olisi tiivistettävä yhteen lauseeseen, se olisi jotain sen suuntaista kuin "monilla yleispäteviksi luulluilla asioilla on ajallisesti ja alueellisesti rajallinen kesto" tai "yllättävän monet asiat ovat historiallisesti muuntuvia". Silti on jotain, joka pysyy samana tässä muutoksen virrassa: IEMP. Näin ainakin voisi Mannia lukemalla päätellä. On kuitenkin epäselvää, voimmeko ajatella, että kaikki valtiolliset sivilisaatiot ovat jossain samassa mielessä alttiita IEMP-malliin sisältyvää käsitteistöä käyttävälle analyysille.

Otan ideologian tarkastelun alaan liittyvän esimerkin. Tärkeimpänä ideologisen vallan muotona Mann käsittelee uskontoa. Hän ei kuitenkaan hyväksy Durkheimin tarinaa uskonnon "alkuperäisestä" integroivasta tehtävästä. Sen sijaan hän katsoo varhaisten valtiollisten sivilisaatioiden temppelien olleen lähinnä "koris-

teltuja tavaravarastoja” (I, 89). Maailmanuskontojen syntyvaihe sen sijaan merkitsee Mannin mukaan aidon transkendentin ideologisen mahdin ilmaantumisesta maailmaan. Hän näkee sen ehtona aakkoskirjoituksen, lukutaidon ja kauppareittejä pitkin laajalle kulkevien kulttuuristen viestintäkanavien synnyn. Kun maailmanuskontojen analyysia katsotaan tarkemmin, havaitaan, että sen ytimenä on alkukristillisyyden analyysi, johon muita maailmanuskontoja ja Euroopan myöhempää kirkollista kehitystä verrataan. Edelleen havaitaan, että alkukristillisyyden analyysin ytimenä on siihen sisältyvän tasa-arvoajatuksen analyysi. Saamme siis yhtälön ideologinen valta = transkendentti ideologia = uskonto = maailmanuskonnot = alkukristillisuus = tasa-arvo. Toisin sanoen ideologinen valta saa merkittävän käsittelyn Mannin analyysissa lähinnä vain silloin kun on kysymys moderniin länteen tietä tasoittavaan prosessiin liittyvän tasa-arvoajatuksen kehityksestä. Muita ideologisen vallan muotoja ei käsitellä tai niitä mitataan tällä mittatikulla. Olisi kuitenkin jotakuinkin järjetöntä olettaa, että ideologisella vallalla ei ole ollut muita merkittäviä vaikutuksia historialliseen prosessiin. Hieman laajemmin ilmaisten saman voi sanoa myös kysymällä, eikö kulttuurieroja olisi välttämättä käsitteellistettävä myös joistain muista kun tasa-arvon perspektiivistä? Tämän kysymyksen valossa IEMP-malli – tai ainakin tapa, jolla Mann sitä käyttää – alkaakin näyttää kulttuurisesti spesifimmältä kuin sen abstraktista kuvauksesta voisi päätellä.

(5) *Organisatorinen painotus*. Kiinnittymisen vallan muotoihin liittyvään reaaliseen historialliseen organisoitumiseen on epäilemättä Mannin analyysin suuri ansio. Juuri se tekee hänen analyysistaan historiallisesti tavanomaista yhteiskunta-teoriaa sensitiivisempiä. Siihen saattaa kuitenkin liittyä myös ongelmia. Lähestyn tätäkin seikkaa vain yhden esimerkin valossa ja taaskin on kysymys kulttuurin käsitteellistämisestä.

Teoksensa osassa II Mann analysoi luok-

kien ja kansakuntien nousua historiaa jäsentäväiksi voimiksi. Hän hyväksyy pääpiirtein Benedict Andersonin (1983) analyysin, jonka mukaan kansakunnat ovat *imagined communities*, joiden kehitykselle viestintäjärjestelmän muutokset paljolti loivat edellytykset. Taloudellista luokkareduktionismia vastustaen hän kuitenkin toteaa, että sama pätee myös luokkiin ja lisäksi vielä näyttää tämän huolellisin tapausanalyysien. IEMP-mallin puitteissa tämän voisi katsoa merkitsevän sitä, että ideologiselle vallalle latautuisi tärkeitä analyttisiä tehtäviä modernin lännen syntyä jäsentävässä kertomuksessa. Näin ei kuitenkaan ole. Sen sijaan Mann toteaa osan II kattamasta ajanjaksosta, että ”ideologisen vallan merkitys väheni jossain määrin tämän jakson aikana” (II, 35). Miksi?

Toteamus selittyy sillä, että keskittymisen organisoituneisiin valtalähteisiin sisältää sen analyysia ohjaavan periaatteen, että jonkin valtalähteen alaan kuuluvat seikat tulevat mukaan historiallisiin kertomuksiin siinä vaiheessa kun niille voidaan osoittaa suhteellisen autonominen ja organisoitunut kantajaryhmä, jonka tekemiset voivat muuttaa historian kulkua. Kulttuuriset merkitystulkinnat ja niiden piiriin kuuluvat ideologiat eivät kuitenkaan välttämättä ole tällaisia. Niinpä ne Mannin modernin lännen syntytarinassa ajoittaisista päinvastaisista huomautuksista ja osa-analyysista huolimatta redusoituvat muihin valtalähteisiin, joiden alaan kuuluvia organisaatioita on helpompi osoittaa. Silti näyttää ilmeiseltä, että jokainen kertomus luokista ja kansakunnista on sananmukaisesti vailla mieltä ellei se huomioi niiden nousun prosessiin liittyvää ja sille edellytyksiä luovaa ilmeistä muutosta, joka liittyy kulttuurisiin merkitystulkintoihin ja niiden leviämismekanismeihin.

Laajemmin tarkastellen esimerkki osoittaa, että Mannin ideologian käsite – varsinkin liittyneenä organisaatiopainotteiseen tapaan käsitellä valtalähteitä – saattaa tarjota jossain määrin rajoittuneen näkökulman kulttuuristen merkitystulkintojen historian kulkua jäsentävään vaikutukseen.

MALLIN KÄYTTÖKELPOISUUS

Kriitikit osoittavat, että projektissa on teoreettisia ongelmia, mutta missäpä suuresa yhteiskuntateoreettisessa jäsenyyksessä niitä ei olisi. Mannin käsitteistölle voidaan esittää ainakin kolme sellaista käyttöyhteyttä, joissa se ilmeisen selvästi toimii hyvin.

Ensimmäinen käyttöyhteys on se, johon Mann itse käsitteitään käyttää eli Weberiläisesti virittynyt ”suuri kertomus” modernin lännen synnystä. Osat I ja II ovat *yleistä* historiaa sanan parhaassa ja kiinnostavimmassa mielessä. Niiden rinnalla yhteiskuntateorian tavanomaiset evoluutiotarinat näyttävät varsin kalpeilta, mutta yhteiskuntateoreettista intressiä ei silti ole hukattu empiirisen todellisuuden monimuotoisuuteen.

Käsitteistön käyttökelpoisuus siinä yhteydessä, jota varten teoreetikko itse ne on kehittänyt, on tietysti tärkeää ja tästä testistä Mann selviytyy hyvin. Toinen yhteys, jossa hänen käsitteensä toimivat hyvin, on niiden käyttö muistilistana. Jokaisen empiirisen ilmiön kuvaajan olisi syytä kysyä itseltään: olenko muistanut ottaa huomioon ainakin kaikkien neljän valtalähteen alaan kuuluvat ilmiöt? Vastaavasti jokaisen teoreettisesti virittyneen esityksen tekijän olisi kysyttävä itseltään: olenko kiinnittänyt riittävästi huomiota reaalihistoriallisiin toteutumismekanismeihin vai jääkö rakennelmani liian irralliseksi empiirisestä todellisuudesta? Tällainen yksinkertainen testi olisi luultavasti omiaan parantamaan useimpia yhteiskunnallisia tutkimuksia.

Kolmas ilmeisen toimiva käyttöyhteys Mannin käsitteistölle on sen käyttö välityskäsitteistönä, jonka varassa eri tieteenaloilla ja eri aiheiden parissa työskentelevät tutkijat kykenevät keskustelemaan hedelmällisesti ja mahdollisesti jopa tuotamaan kumuloituvaa tietoa.

Neljänneksi sopii vielä mainita, että käsitteistö ja sen varassa tuotettu historiallinen kertomus tarjoavat oivallisen näköalapaikan tämän päivän historiallisten ja

poliittisten prosessien tarkastelulle. Esi-merkkinä siitä on toisaalla tässä lehdessä julkaistu käännös Mannin artikkelista *Nation-States in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying*. Sen luulisi olevan hyödyllistä taustamateriaalia mm. Suomen EU-jäsenyyttä pohdittaessa.

v i i t t e e t

1. Viittaan tässä ja jatkossa Mannin teoksiin osan numerolla, Niinpä I on Mann (1986) ja II Mann (1993a).

K I R J A L L I S U U S

Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London.

Foucault, Michel (1980) *Tarkkailia ja rangaista*. Suom. Eevi Nivanka, tark. Jukka Kempinen. Otava, Helsinki.

Giddens, Anthony (1981) *A Contemporary Critique of Historical Materialism. 1: Power, Property and the State*. Macmillan, London.

Giddens, Anthony (1984) *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

Giddens, Anthony (1985) *A Contemporary Critique of Historical Materialism. 2: The Nation-State and Violence*. Polity Press, Cambridge.

Heiskala, Risto (1994a) Vallan lähteillä. Kirjarvostelu teoksesta Michael Mann: *The Sources of Social Power. Volume II: The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914*. *Sosiologia* 1/1994, 72–3.

Heiskala, Risto (1994b) Talcott Parsons ja rakennefunktionalismi. Teoksessa Risto Heiskala (toim.): *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Gaudeamus, Helsinki (painossa).

Helén, Ilpo (1994) Michel Foucault'n valtaanalytiikka. Teoksessa Risto Heiskala (toim.): *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Gaudeamus, Helsinki (painossa).

Kusch, Martin (1991) *Foucault's Strata and Fields. An Investigation into Archaeological and Genealogical Science Studies*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London.

Mann, Michael (1986) *The Sources of Social Power. Volume I: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Mann, Michael (1993a) *The Sources of Social Power. Volume II: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mann, Michael (1993b) Nation-States in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying. *Daedalus* 3/1993, 115-140.
- Mann, Michael (1993c) Haastattelu joulukuussa 1993. Tapani Hietaniemi ja Risto Heiskala. Toistaiseksi julkaisematon.
- Parsons, Talcott (1960) The Distribution of Power in American Society. Teoksessa Talcott Parsons: *Structure and Process in Modern Societies*. Free Press, New York.
- Parsons, Talcott (1968) *The Structure of Social Action*. Free Press, New York.
- Runciman, W.G. (1983) *A Treatise in Social Theory. Volume I: The Methodology of Social Theory*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Runciman, W.G. (1989) *A Treatise in Social Theory. Volume II: Substantive Social Theory*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Skocpol, Theda (1984) Emerging Agendas and Recurrent Strategies in Historical Sociology. Teoksessa Theda Skocpol (ed.) *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Weber, Max (1978) *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Ed. by Guenther Roth and Claus Wittich. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Weber, Max (1989) *Maaillmanuskonnot ja moderni länsimainen rationaalisuus. Kirjoituksia uskonnon sosiologiasta*. Suom. ja toim. Tapani Hietaniemi. Vastapaino, Tampere.
- Weber, Max (1992) *Kaupunki*. Suom. ja toim. Tapani Hietaniemi. Vastapaino, Tampere.